

4. Komická figúrka Róma na Slovensku v premenách času. Na príklade anekdot a karikatúr¹

Eva Krekovičová

¹ Kapitola tejto publikácie vznikla vďaka podpore grantu VEGA 2/0014/11 *Rómovia v majoritnej spoločnosti: výskum modelov vzájomného spolužitia*.

„Spoločenský kontext je nevyhnutnou črtou komična. Obsahovo sa komické vzťahuje na reálne, sociálne a kultúrne skutočnosti, ktoré si všíma predovšetkým sociológia v pomere ľudského k ani-málnemu, v sexuálnych, generačných a ďalších diferenciách, v rozdielnom spoločenskom postavení, triednom zaradení, v rasových, etnických, náboženských rozdieloch, ktorých konkrétne obsahy tvoria diferenčný rámec komiky“
(Borecký, 2000, preklad E. K.).

Ústav etnológie SAV, Bratislava
eva.krekovicova@savba.sk

Komika patrí k univerzálnym javom, stretávame sa s ňou v každej spoločnosti. Patrí k citlivým a objektívnym ukazovateľom kultúrnych premien, zohráva podstatnú úlohu v spoločenských procesoch, v ktorých vystupujú zjavné alebo skryté konflikty. Je vlastne výsledkom týchto zmien (Odoj, 2013: 11). Nazerať na komiku z iného uhlu pohľadu, zameraného na skúmanie samotného spôsobu vytvárania komiky, zdôrazňuje V. Borecký súvislosť komiky s imagináciou, hrou a kreativitou, pričom konštatuje, že pre všetky tieto oblasti je „spoločným zdrojom reduplikácia (...), fantazijné zdvojovanie medzi skutočnosťou a predstavou, realitou a ilúziou. (...) Zdvojovanie v rámci komiky, ktorú možno zaradiť najskôr medzi postoje, zahrňujúce kognitívnu, emocionálnu a hodnotiacu zložku, sa premieta v inkongruencii (t. j. v nesúlade, pozn. E. K.), ktorá je zdrojom komiky. V komične kladieme vedľa seba nesúrodé dvojice, či už ide o predmety, veci, predstavy, slová, či myšlienky. Zdvojovanie nesúrodosti vzdoruje primeranému uchopeniu a vyvoláva smiech“ (Borecký, 2005: 10, preklad E. K.).

1. Komický hrdina²

Komický hrdina úzko súvisí s vymedzovaním kategórií, ktoré sa nevzťahujú iba na konkrétnu kultúru/kultúry, ale majú všeobecnejšiu povahu. Vystupuje teda ako univerzálny typ hrdinu a vyskytuje sa vo viacerých variantoch. Je to hrdina na jednej strane zameniteľný a potenciálne ambivalentný (v závislosti od postojov) a jeho základné atribúty sa zároveň vyznačujú inklináciou k dlhodobému pretrvávaniu v *kultúrnej pamäti*.³ Komika tohto hrdinu vychádza z princípu superiority, nadradenosti.

V literatúre, divadle a v rozprávaniach (vrátane folklóru) celého sveta objavíme rôzne podoby komického hrdinu – *šibal*, *klamár*, „vtipálek“ (Olivová, 2009: 17), ktorého základnou vlastnosťou je vynaliezavosť, prefíkanosť. Postava šibala vystupuje aj v mýtoch (napr. postava mytologického triksteru u severoamerických Indiánov (Radin, 1971) a v ústnom podaní či v literárnych dielach Európy a Ázie zasa v rozmanitých podobách typu Tilla Eulenspiegla, Simplicissima alebo Nasredina Hodžu a ďalších. Nachádzame ho aj v popkultúre (Luffer, 2009: 10).

Ku komickým hrdinom patrí napr. vo všetkých kultúrach známa komická figúrka *hlúpy sused*. Príslušníkov takýchto skupín možno zaradiť medzi predstaviteľov komických *obetných baránkov*, spájaných aj s obrazom „cudzieho“ („other“ v angličtine, „obcy“ v poľštine) (Hajduk-Nijakowska, 2013: 21). Termín „obetný baránok“ zaviedol do svojej teórie humoru⁴ S. Critchley (2002). „Hlúpi susedia“ tvoria v rámci motívickej klasifikácie medzinárodných typov folklórnej prózy (Uther, 2004) vlastnú špecifickú skupinu (č. 1 200 – 1 349).⁵

Osobitnú podobu komického hrdinu reprezentujú *hlupáci ako taki*, vyskytujúci sa v rôznych variantoch a kontextoch (v anekdotách a vo folklórnom⁶ humoristickom rozprávaní napr. „hlúpa žena“, „hlúpy Jano“, „hlúpy Honza“, policajti, blondínky atď.).

Ďalším typom hrdinu je komická *postava spätá s konkrétnou lokalitou*. Pocit tesného spojenia s vybraným geografickým miestom sa vyjadruje prostredníctvom vysmievania sa z ľudí, ktorí nie sú ako my a sú považovaní buď za mimoriadne hlúpych, alebo za zvlášť prešibaných (Critchley, 2002). Takéto žarty na tému bystrých „prostáčikov“ a vtipných hlupákov (napr. hlúpo-múdreho poľského Marchořta, hebrejského Markolisa, germánskeho Marculfa alebo sliezskeho Markla) existujú v európskej literatúre i vo folklórnom podaní už od staroveku (Hajduk-Nijakowska, 2013: 22). Pre hrdinov tohto typu je charakteristická ignorancia, naivnosť a hlúposť. Spájajú sa aj s početnými ďalšími európskymi mestami: Mols (Dánsko), Schilda (Nemecko), Gotham (Anglicko), Biella (Taliansko), Gabrovo (Bulharsko), ako aj s viacerými írskymi lokalitami (vo výsmechu zo strany Angličanov, Škótov a Walesanov, Krawczyk-Wasilewska, Dobbie, 2007: 112). Na Slovensku k nim patria napr. Záhoráci, Važtania, Ratkovčania, „sváko Ragan“ z Brezovej či Nácko z Banskej Štiavnice.

Ku komickým figúram možno priradiť aj obraz *sedliaka*, v Európe doložený od stredoveku (Mikulec, 1995). Komickosť postavy vychádza z predstavy sedliaka videného očami vyšších sociálnych vrstiev ako primitívneho a nevzdelaného človeka. Tento typ hrdinu zaznamenávame v európskej literatúre a vo folklóre (na slovenskom vidieku sa s ním stretávame ešte koncom 20. storočia). Je charakteristický hlavne tým, že sa nevie správať v spoločnosti vyššie postavených ľudí (šľachty, stredných vrstiev, vzdelancov, kléru či mešťanov) a svojou neokrôchanosťou vzbudzuje smiech.⁷

Komický sedliak bol obľúbenou témou najmä v literatúre baroka, pričom jeho negatívny až sedliacky stav ponížujúci spôsob zobrazenia vyvolal zároveň literárnu protireakciu v podobe tzv. „sedliackych plačov“, literárnymi historikmi označovaných aj ako „poddanské lamenty“⁸ ktorých ohlasy nachádzame tiež v leťákových tlačoch, prípadne vo folklóre (Droppová, Krekovičová, 2010: 364 – 366).⁹ Postava sedliaka ako človeka, čo „nepozná“

² K termínu napr. Mikulec (1995: 15 – 19) alebo Küllös (2003).

³ Termín používam podľa Nora, 1990: 7.

⁴ Z hľadiska vzťahu komiky a humoru predstavuje komika kategóriu všeobecnejšiu, humor je súčasťou komiky (Borecký, 2000).

⁵ Rozprávania sú zaradené v časti 5.6.: *Anecdotes and Jokes*, v skupine *Stories about a Fool* (Uther, 2004).

⁶ Termín *folklór* tu používam v užšom význame: 1. ako v stredo európskom priestore už prakticky uzavreté formy „tradičnej kultúry“ istého historického obdobia, súčasť „kultúrneho dedičstva“; 2. prejavy vyznačujúce sa špecifickým umeleckým (folklórnym) „štýlom“ (Krekovičová, 2013).

⁷ Ako napr. v tomto vtype z prelomu 19. a 20. storočia v časopise *Černo-kňažnik* (1906, (4): 31): „U doktora Sedliak (v ordinačnej chyži s klobúkom na hlave) Sedliak: Prišiel som sa poradiť. Lekár: Dobré, prezriem vás, ale dajte najprv klobúk dolu! Sedliak: Na hlavu mi je nič!“

(nerešpektuje) zaužívané a platné pravidlá (vrátane noriem a proklamovaných hodnôt), pretrváva v kultúrnej pamäti prakticky dodnes. V slovenskom prostredí napr. aj vo forme dehonestujúceho nárečového označenia, nadávky „sedlák“ či frazeologizmu „slama mu trčí z topánok“ (Krekovičová, 2006).¹⁰

V geografickom priestore bývalého Uhorska, ako na to upozornila I. Küllös (2003), sa pretransformoval obraz neokrôchaného a smiešneho sedliaka, prípadne i vojaka do komického hrdinu Róma/Rómky/Rómov, videného očami majoritnej spoločnosti. Centrum rozšírenia tejto postavy sa nachádza na dnešnom území Slovenska a Maďarska. Výskyt a postupné udomácnenie sa komickej figúrky Róma v tejto oblasti ako všeobecne rozšírenej a frekventovanej súvisí – v porovnaní napr. s Poľskom či Českom pred rokom 1989 – predovšetkým s relatívne vysokým počtom príslušníkov tejto minority,¹¹ ktorý korešpondoval s dobovou legislatívou. Platné zákony v historickom Uhorsku boli voči rómskym prisťahovalcom v porovnaní so západnou Európou (vrátane rakúskej časti monarchie) značne benevolentnejšie.¹²

1.1. Komická postava Róma

Najstaršie zmienky o komickej figúrke Róma (s označením „Cigán“, „cigán“, „cigán“ používaným v dobových prameňoch a vo folklórnych textoch všeobecne; Krekovičová, 1998a), sa objavujú v školských hrách, vo vagantskej poézii a v paródiách na modlitby z 80. rokov 17. storočia. K atribútom postavy patria v týchto prameňoch hlavne chudoba, hlad a niektoré zvyky, napr. pohreb (Küllös, 2003). Ako najfrekventovanejší vystupuje rómsky komický hrdina v humoristických rozprávaniach a vtipoch, rozšírených tak v rurálnom,¹³ ako aj v urbánnom prostredí, v ústnej i literárnej forme,¹⁴ ale aj v masmediálnej komunikácii a na internete (Krekovičová, 2006), popkultúru nevynímajúc. Výsledky folkloristických výskumov z územia Slovenska potvrdzujú potláčanie komického obrazu Róma v oblastiach vyznačujúcich sa výskytom vyššie spomínaného miestneho typu komických hrdinov, prípadne tu dochádza ku koexistencii oboch typov hrdinov (napr. na Spiši: postava „Róma“ a „Važtana“, Leščák, 2010). Početná vrstva textov s komickou figúrou Róma má blízko k posta-

⁸ K dobovým textom z územia dnešného Slovenska pozri napr. Mišianik ed., 1981: 483 – 495, v nemeckom prostredí to bol tzv. *Bauernklage* (sg.) (Steinitz, 1983, bližšie k tomu Krekovičová, 1998b).

⁹ *Nová píseň o veselém sedlákovi. Tiskem v Skalicy* s incipitom: „Já jsem sice sedlák chudý.“ Bez vročenia.

¹⁰ Na druhej strane je v súlade s ambivalentnosťou obrazu v hovorovom jazyku bežne zaužívané slovné spojenie „sedliacky rozum“ s pozitívnou konotáciou.

¹¹ Rómovia sa v Uhorsku postupne usadzovali od 16. – 17. storočia (Horváthová, 1964; Mann, 1998).

¹² K prenasledovaniu Rómov v Európe bližšie Vossen, 1983; v období 2. svetovej vojny Nečas, 2002.

¹³ K postave Róma v slovenskej folklórnej próze napr. Gašparíková, 1980.

¹⁴ Okrem iného napr. aj v tzv. spišských klapanciách, veršovaných slovesných útvaroch z východného Slovenska, stojacich na rozhraní folklóru a literatúry (Barbuš, 1969).

ve šibala a v niektorých oblastiach Balkánu (v súvislosti s ich začlenením do Osmanskej ríše) hraničí výskyt Róma s postavou Nasredina Hodžu (Eschker, 1986). Na Morave a v Čechách sa vo folklóre stretávame s dominujúcim zobrazením Róma ako muzikanta (Toncrová, 2001: 37 – 48),¹⁵ v poľskom prostredí nie je komická figúra Róma všeobecne rozšírená.¹⁶

Vo svojej kapitole sa zameriam na obraz komickej postavy Róma ako súčasť *dobového imaginárna* (Le Goff, 1998; Borecký, 2005: 9) v období od 60. rokov 19. storočia po súčasnosť. Materiálovou bázou pre mňa budú dve oblasti *kultúrnych reprezentácií* (Hall, 1997: 6) Róma. Aj keď každá z nich prezentuje inú škálu atribútov obrazu, obe žánrovo odlišné vrstvy reprezentácií reflektujú (hoci v rôznej miere) komický obraz Róma a vykazujú zmeny súvisiace s aktuálnym dobovým diskurzom vo vzťahu majorita – minorita. Sú to:

1) vizualizácia Rómov a ich kultúrne reprezentácie v satiricko-humoristických časopisoch *Černokňazník* (1861–1910),¹⁷ *Kocúr* (1919 – 1945, pozri Panczová, kapitola v tejto publikácii)¹⁸ a v denníku *SME* (1993 – 2014);¹⁹

2) folklórne, publikované, ústne a prostredníctvom internetovej komunikácie šírené vtipy (1998 – 2005, 2007 – 2010, 2012 – 2014).

2. Vizualizácia Rómov

Zobrazenie Rómov v sledovaných prameňoch nachádzame v karikatúrach a ilustráciách, ktoré nepatria k početným, skôr k raritným. V porovnaní s anekdotami obsahujú omnoho menej informácií o tejto menšine (počet atribútov Rómov je výrazne obmedzený).²⁰ Karikatúra pracuje s úspornými a opakujúcimi sa znakmi postavy: tmavá pleť, čierne, často strapaté a kučeravé vlasy ako všeobecné atribúty. Chudobných Rómov charakterizujú bosé nohy, chatrné, otrhané, zaplátané oblečenie alebo nahota. Naproti tomu bohatší muzikanti sú obutí, v sedliackom oblečení alebo v obleku, s klobúkom na hlave, v karikatúrach z obdobia po roku 1989 sú mužskí obyvatelia rómskych get („osád“) v teplákoch a s výnimkou vajdu bez klobúka. Objavujú sa tu niektoré *atribúty chudoby* (nevzhľadné drevené chatrče, veľký počet ľudí

¹⁵ Iná je však situácia v reflexii komickej figúrky Róma vo vtipoch šírených prostredníctvom internetovej komunikácie, kde zaznamenávame prelínanie českých a slovenských anekdot (aj napriek rozdeleniu Československa v roku 1993), bližšie Krekovičová, 2006.

¹⁶ Podľa konzultácie s poľskou folkloristkou prof. Teresou Smolińskou z univerzity v Opole, 2008.

¹⁷ K histórii a charakteristike časopisu *Černokňazník* bližšie Krekovičová, Panczová, 2013b.

¹⁸ Na tomto mieste ďakujem Zuzane Panczovej za poskytnutie materiálu z osobného archívu.

¹⁹ Autorom uvádzaných karikatúr je Martin Šútovec alias „Shooty“. Vychádzali v *SME* v rokoch 2012 – 2014.

²⁰ Neplatí to však o vizualizácii Róma vo všeobecnosti. Napr. v maľbe či v litografii ikonografické pramene potvrdzujú mimoriadne široký diapazón zobrazenia Rómov. Od kočovných, žijúcich „na ceste“, k usadlým, obývajúcim zemnice, od kováčov, hudobníkov

žijúcich v jednej domácnosti a pod.), ale tiež (v súhlase s realitou umocňujúce komický obraz Rómov) satelitné antény.

Ako sociálne signifikantný atribút zobrazených postáv v karikatúrach v sledovanom časovom rozmedzí všeobecne vystupuje *obuv*, resp. jej absencia. Tento atribút sa však netýka len Rómov, ale vizualizácie predstaviteľov vnútorne hierarchizovanej dobovej spoločnosti ako takej, a to najmä v období pred rokom 1946. Podľa spôsobu obutia napr. karikaturisti v *Černokňažníkovi* rozlišujú: Maďarov (ako znak „vyšších vrstiev“ prevažne čizmy s ostrohami), „maďarónov“ (čizmy s ostrohami, ale zároveň – v prípade konkrétnych prouhorských politikov, ktorým sa pripisoval slovenský pôvod – bosé nohy ako príznak „nepravej vyššej“ vrstvy).²¹ Odlíšu aj Židov (prevažne čizmy, prípadne čizmy s ostrohami, charakteristickými aj pre Žida maďaróna), Slovákov (krpce, ojedinele i bosé nohy), Srbov, Chorvátov atď. a napokon Rómov (bosí, v prípade muzikantov v meštianskych topánkach alebo čizmách). V karikatúrach z najnovšieho obdobia v denníku *SME* sa tento atribút objavuje aj v podobe Rómov z osád, ktorí však tiež nie sú všetci rovnakí: bosí, obutí v papučiach i v topánkach.

V období druhej polovice 19. a prvej dekady 20. storočia sú Rómovia vizualizovaní v dvoch líniách, ktoré naznačujú ich reflexiu ako vnútorne diferencovanej minority, pričom komický hrdina v karikatúrach a ilustráciách k publikovaným textom v oboch prípadoch dominuje. V niektorých prípadoch (kováči, muzikanti, zloději) sa komično využíva s cieľom zdôrazniť exotický vzhlad Rómov.

Róm je na jednej strane v podstate neškodnou, exotickou figúrkou z periférie spoločnosti. Výstižne ju charakterizuje politická karikatúra „O postavení národov v Uhorsku“ (*Černokňažník*, 1894, (1): 5) z pera významného českého maliara Mikoláša Aleša. Komická figúrka otrhaného a bosého Róma, objavujúca sa v pozadí centrálného motívu kresby, ktorým je ožobračovanie iných nemaďarských národností v Uhorsku zo strany vládnucich Maďarov a Židov,²² slúži len na pobavenie spoločnosti (**Obr. III. 14. 1**). Vyskytuje sa tu aj kováč a jeho pomocníci (**Obr. III. 14. 5**) v pozícii reprezentanta charakteristického rómskeho zamestnania²³ (avšak len ako ilustrácia podčiarkujúca ich komický výzor) či chudobní príslušníci minority s ich „typickými“ atribútmi. Príkladom sú ilustrácie M. Aleša z roku 1890 k textu o komickom a prešibanom Rómovi –

cez oslavu ich divokej krásy a urastenosti v portrétoch až k romantickému, často tragickému obrazu Róma/Rómky a k nahým ženským kráskam. Pramene obsahujú veľké množstvo etnografických informácií o ich spôsobe života a obyčajoch, úlohe Rómov v obradoch nerómskeho obyvateľstva, o odeve, strave a náradí, aké používali, o chovaných zvieratách a ich drezúre, o žobraní, remeselnej výrobe z kovu a výrobkoch, o vrezávaní dreveného náradia (lyžice, korytá) atď. Na príklade Poľska pozri Kocój, Lechowski, Plebańczyk, 2012: 170 – 183.

²¹ Slováci boli niekedy zobrazovaní ako bosí, najmä v prípade oknárov, drotárov či pltníkov. Naproti tomu v dobovej maďarskej (prouhorskej) tlači podobného zamerania sú tie isté postavy zobrazované podobne, s označením „pansláv“. Viac v Krekovičová, Panczová, 2013b.

²² Časopis *Černokňažník* reprezentoval v období vypätého historického nacionalizmu v Uhorsku názory proslovensky orientovanej časti vzdelancov, „národovcov“. Viac v op. cit.

– zlodějovi, ktorý prekabáti opitého sedliaka a odnesie si, prezlečený do jeho šiat, aj jeho ovcu (**Obr. III. 14. 6 a 7**).

Druhú líniu reprezentuje obraz muzikantov, hrajúcich na objednávku pre Nerómov (**Obr. III. 14. 2 a 3**),²⁴ ktorý vo vizualizácii Rómov v *Černokňažníkovi* čo do počtu prevláda.²⁵ Ani tu však nechýba viac alebo menej zdôrazňovaná komická zložka (napr. klobúky rôznych bizarných tvarov či neprofesionálny, podomácky vyrobený, alebo opravovaný kontrabas obitý klincami).

V prvej polovici 20. storočia (1919 – 1945) Rómovia v karikatúre naznačujú vyššiu mieru stereotypizácie, akoby sa vytrácalo ich vnímanie ako vnútorne diferencovanej zložky obyvateľstva, a vystupujú v pozícii komického hrdinu. K vizualizácii biednych Rómov, reprezentujúcich príslušníkov rómskej minority všeobecne, sa navrstvujú niektoré ďalšie motívy, napr. motív Róma vojaka²⁶ či regrúta. V súvislosti so všeobecným volebným právom, na území Slovenska uzákoneným v roku 1922,²⁷ vstupuje do zobrazenia Róma politikum v podobe motívu kupovania voličských hlasov (Panczová, **Obr. III. 15. 16**). Na tejto karikatúre sa objavujú i hudobné nástroje v rukách bijúcich sa Rómov, ktoré síce slúžia ako atribút rómskej príslušnosti, ale vo funkcii „zbrane“. V iných obrázkoch Rómov v *Kocúrovi* motív „cigánskej muziky“ absentuje.²⁸

Objavuje sa tu ojedinelý obrázok rómskej ženy (**Obr. III. 14. 8**) ako chudobnej žobráčky (biedne oblečenie, bosá, s dvomi batohmi, eventuálne/?/s nádobou, do ktorej zhromažďuje u Nerómov vyžobrané jedlo, pozri Horváthová, 1964), ktorá je zároveň vešticou, postavou známou z folklórnych piesní (Krekovičová, 1998a). Dialóg žien v komentári ku karikatúre do nej vnáša ďalší komický prvok, ktorý – proti očakávaniu, teda v súlade s princípom *inkongruencie* – prezentuje hlúpa sedliacka žena – Nerómka. Humor v karikatúre vychádza z jazykového nedorozumenia. Takéto vtipy sú bežné v zobrazení vyššie spomenutých typov komického hrdinu, a to „hlúpeho suseda“ a „hlupáka“.²⁹ Najmä v literatúre a vo folklóre, ale aj v iných žánroch vizualizácie (malba atď.) však inklinuje ponímanie rómskej ženy s nadprirodzenými schopnosťami ako súčasť obrazu „cudzieho“ tiež k romantickému obrazu Rómov (Krekovičová, 1998a),³⁰ ktorý obsahuje motívy „tragického osudu“ Rómov. V takýchto prejavoch a žánroch teda nejde, s výnimkou paródie,³¹ o zobrazenie komického hrdinu.

²³ Motív kováčov patrí k frekventovaným hlavne vo folklórnej piesni (Krekovičová, 1998a).

²⁴ Rešpekt voči vynikajúcim rómskym muzikantským osobnostiam v stredných a vyšších spoločenských vrstvách deklaruje titulná strana *Černokňažníka* z 25. apríla 1886, ktorá vyšla ako aktuálny nekrológ k úmrtiu známeho „primáša“ Jozefa Piťu (**Obr. III. 14. 4**). K osobnosti J. Piťu pozri bližšie Mann, 2001.

²⁵ Rómsky/i muzikant/i v pozícii komického hrdinu sú frekventovanou témou folklórnych piesní, kde plnili prekárnia muzikantov funkciu výzvy k hre (rozkazovačky): „Zahrajce, zahrajce, čarne andželata, /: naj še vytancuju Dvorjanske dzifčata“ (Krekovičová, 1998a: 153). Prekáračky bez motívu Rómov sa spievali v rovnakej situácii aj nerómskym muzikantom (napr. na Kysuciach v rámci tzv. piesní pred muziku).

²⁶ Tento motív sa objavuje aj vo folklórnych piesňach a parémiách. V karikatúrach z *Kocúra* pozri tiež Panczová, **Obr. III. 15. 6 a 7** v tejto publikácii.

Obdobie po roku 1989 zastupuje pre potreby tejto práce liberálny denník *SME*. Zobrazenia Rómov v týchto novinách sa vyznačujú jednoznačnou politizáciou témy a zámernou konkretizáciou Rómov. Uverejnené karikatúry sú reakciou na vynáranie sa tzv. „rómskej problematiky“ v aktuálnom politickom diskurze. Mieria proti pomalým a zo strany centrálnej politiky štátu nedostatočne razantne presadzovaným a efektívnym reálnym aktivitám, ktoré by mali smerovať k inklúzii konkrétnej časti rómskeho obyvateľstva, žijúceho hlboko pod hranicou chudoby, teda nie k Rómom ako takým. Ako protiklad dominujúceho, silne etnizujúceho abstraktného obrazu sa tu objavujú príslušníci konkrétnej sociálnej skupiny Rómov v opakujúcej sa podobe „nelichotivého“ skupinového portréту obyvateľov rómskej osady. Karikaturista Martin Šútovec (alias „Shooty“) pracuje s Rómom ako s už etablovaným a všeobecne známym komickým hrdinom. Nerecykluje ho však, vystupuje z jeho esencionalizovanej podoby, no nezobrazuje ho ako jednotlivca, ale ako príslušníka špecifickej, najnižšie stojacej sociálnej vrstvy rómskeho obyvateľstva.

Ide tu jednoznačne o politickú karikatúru. Róm v nej nie je slobodným a svojským aktérom anekdot, ale dostáva sa do pozície obeť/nástroja politických hier. O takejto hre vypovedá aj obrázok z 2. 10. 2012, kde skupinu politikov, pozorujúcich rómsku osadu iba z diaľky, zaujíma viac hra so slovami o „politckej korektnosti“ ako skutočné riešenie existujúcich problémov. Práve Rómovia žijúci v getách sú predobrazom aktuálneho a silne esencionalizovaného pohľadu na Rómov v totalitnej, ale aj v post-totalitnej nerómskej spoločnosti Slovenska, a to aj napriek tomu, že z hľadiska reálneho početného zastúpenia reprezentujú len menšiu časť rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Rómovia sú v karikatúrach vizualizovaní s dôrazom na ich pozíciu stigmatizovanej minority v hre s tzv. „rómskou kartou“, využívanou a zneužívanou popri „maďarskej karte“ v politickom boji, hlavne v rámci permanentného boja politikov o potenciálneho voliča so všetkými jeho predsudkami, stereotypmi a animozitami.

Príkladom môžu byť iniciatívy na búranie rómskych osád zo strany lídrov dvoch proti sebe stojacich politických strán (politckého vodcu extrémnych nacionalistov M. Kotlebu a predsedu prevažne liberálnej pravicovej strany SDKÚ P. Freša), pranierované v *SME* v roku 2012 (**Obr. III. 14. 10 a 11**).

²⁷ Pozri <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2006/Sutajova.html> (navštívené 10. 4. 2014).

²⁸ Absencia rómskych muzikantov ako „vyššie“ postavenej skupiny Rómov môže predbežne potvrdzovať tézu o ich zobrazovaní ako homogénnej skupiny. Na jednoznačné zovšeobecnenie je však počet karikatúr príliš skromný.

²⁹ Smolińska, 2006: 8.

³⁰ K celkovému hodnoteniu Rómov v časopise *Kocúr* s ohľadom na ďalšie formy jeho prezentácie bližšie Z. Panczová v tejto publikácii.

³¹ Príkladom môže byť paródia na pôvodom letákovú (jarmočnú), na juhovýchodnej Morave všeobecne známu romantickú baladu *Hráł mladý Cigáň u zámku, hráł dojemně a něžně...* o rómskom muzikantovi, ktorý hral pod oknami kňažnej. Kňažná sa až od neho dozvedela, že majú spoločného otca, rómskeho muzikanta, a je teda jeho sestrou. Pieseň bola zapísaná aj na Slovensku (Krekovičová, 1998a: 250 – 251).

V denníku sa vracia na scénu aj téma Rómov v pozícii viackrát reálne potvrdeného objektu „kupovania“ voličských hlasov, známa už zo zmieňovanej karikatúry z roku 1935. Špeciálne v rómskych osadách iniciovali tieto praktiky členovia viacerých konkrétnych strán politckého spektra tesne pred voľbami („Shooty“, 2010: 384, tu **Obr. III. 14. 12**).

V karikatúrach Martina Šútovca („Shootyho“) máme dočinenia s politickou karikatúrou *par excellence*, namierenou svojim ostrím na tých, čo Rómov a reálne sa zhoršujúce vzťahy medzi Rómami a Nerómami využívajú na vlastné parciálne politcké ciele. Karikaturista v nej vystupuje z esencionalizovanej podoby komickej figúrky a konkretizuje Rómov prostredníctvom jednej, sociálne výrazne marginalizovanej a zároveň „najviditeľnejšej“ skupiny z tejto menšiny. Vizualizovaní Rómovia aj tu však úzko súvisia s komickým hrdinom.

3. Komická postava Róma v anekdote

Z hľadiska pohľadu na Róma ako komického hrdinu predstavujú zaujímavý a kľúčový materiál krátke humoristické naratívy a vtipy, anekdoty.³² Problematike obrazu Róma a jeho premien vo folklórnej a internetovej anekdote som sa venovala na inom mieste (Krekovičová, 2006). Tieto výskumy potvrdili predpoklad, že komická figúrka v tomto žánri prešla od svojej staršej podoby (fixovanej vo folklóre) v porovnaní s Rómom v asynchrónnej internetovej komunikácii viacerými zmenami a tieto zmeny deklarovali celkový nárast negatívnych atribútov rómskeho hrdinu/hrdinov. Treba však zároveň podotknúť, že sa pohybujeme na úrovni *kultúrnych reprezentácií*, teda konštruktov. Viacerí autori zaoberajúci sa komikou odkazujú na to, že samotný nepriateľsky zafarbený vtíp ešte nemusí byť prejavom skutočného nepriateľstva (Měšťan, 1995; Sobotová, 2002).

Rómsky hrdina anekdot býva všeobecne zobrazovaný v rámci širokej škály od „iného“, „cudzieho“, „nepriateľa“ až k extrémnemu pólu nepriateľa, k objektu dehumanizácie, odludštenia, znížením statusu „druhého“ na úroveň „divochov“, zvierat a démonov (Košťálová, 2012: 75).³³ Z hľadiska kategorizácie postavy možno v rámci proklamovaných postojov ako zásadné zmeny označiť dve z nich:

- 1) posun od „cudzieho“ k „nepriateľovi“,
- 2) vynorenie sa princípu dehumanizácie.

Zmeny komickej figúrky v čase sa premietajú v náraste, resp. zdôrazňovaní jedného z postojov celej škály, pričom princíp dehumanizácie v takom rozsahu, ako ho

V parodovanej verzii piesne spievanej na svadbe v období prelomu 30. – 40. rokov minulého storočia sa na Slovácku spievalo o „starom Cigáňovi“ a počiatočné písmeno piesne nebolo *H*, ale *S*. Podľa Holý, 1999: 3.

³² Oba tieto termíny (*vtip* a *anekdota*) používam ako synonymá (Gašparíková, 1995a).

³³ K termínu bližšie Bar-Tal, 1989.

nachádzame v internetovom vtipe, možno predbežne označiť ako súčasť najmladšej vrstvy konštruovania reprezentácie Róma v anekdotách.³⁴

Jedna zo zmien, reflektovaná aj v internetových vtipoch, sa premietla v posune z Róma ako prevažne „iného“ do kategórie dominujúceho „cudzieho“ (bližšie Krekovičová, 2006). Staršia vrstva komického hrdinu, Nerómov v zásade neohrozujúca, neškodná postavička „Cigána“, nebola jednoznačne negatívna a nechýbali jej niektoré vlastnosti hodnotené ako sympatické, pozitívne alebo neutrálne, ako napr. bystrosť, preffikanosť, schopnosť poradiť si v každej situácii, svojský humor a pod. Niektoré z takýchto vtipov zdôrazňujú, že Rómovia sa nevedia slušne správať, čím pripomínajú smiešneho sedliaka, iné sú zase blízke komickej figúrke šibala. Tu je niekoľko príkladov z internetu:

Beží cigán hore Važcom a za ním beží policajt. Vidí, že ho už nedobehne, a tak kričí:

– Počkaj, cigán!

Cigán sa otočí a kričí naspäť:

– Ty počkaj, teba nenahájajú!

Príde cigán neskoro do roboty a jeho šéf ho už čaká, klepká si na hodinky a hovorí:

– Sedem päťdesiat!

A cigán mu odpovie:

– Také lacné?

– Dežo, ako by si definoval ŽIVOT?

– Život je ako slepačí rebrík. Veľmi krátky, ale celý osratý.³⁵

Vypadne cikan zo siedmeho poschodia,

nato sa zbehnú ľudia a každý sa pyta čo sa stalo, čo sa stalo.

Vtom cikan zdvihne hlavu a hovorí: ta ja neviem ja som teraz spadol...³⁶

Prečo chodia Rómovia do Anglicka?

Lebo na každej izbe je napísané „Room“.³⁷

Niektoré atribúty tejto vrstvy Róma (napr. hlad či chudoba) potvrdzujú svoje zastúpenie v reflexii Róma na území dnešného Slovenska viac ako tristo rokov. Dokladá to táto anekdota:

Cigan, ake jedlo mas najradsej?????

Chleba z maslom!!!!

a co, jedol si???

Ne, brat VIDEL!!!!³⁸

Konštatovaný nárast, resp. dôraz na negatívne atribúty hrdinu prináša so sebou Róm ako kategória „cudzieho“ (bližšie op. cit.). V anekdotách tejto skupiny sa objavujú motívy ako mnohohodnosť rómskej populácie, hlúpy, nechápavý Róm/Rómka, incest, nevraživosť medzi Rómami a Nerómami a pod.

Špecifická, nie príliš početná, ale stabilná a relatívne frekventovaná skupina vtipov z kategórie „nepriateľ“ sa začína presadzovať v oblasti anekdot na internete (v našom materiáli na prelome tisícročia). Anekdoty o Rómoch – nepriateľoch z hľadiska konštruovania humoru často korešpondujú s prejavmi označovanými ako „offensive humour“, ktorých súčasťou je napr. čierny humor, tzv. „kameňáky“,³⁹ humor „šoku“ atď. Tieto vtipy súvisia s „kolektívnym strachom“ z nepriateľa, ktorý sa spája s pocitom ohrozenia. Jedným z nich je napr. prostredníctvom textov inštrumentalizovaná demografická hrozba:

Príde malý rómsky chlapec domov do osady vysmiaty a hovorí mamičke:

– Mamí, mamí, dnes sa pani učiteľka na hodine hudobnej výchovy rozplakala.

– Fíha a prečo?

– No vieš, začali sme spievať „KEĎ NÁS BUDÚ MILIÓNY“.⁴⁰

Čo sa stane v roku 2016?

Rómovia nás uznajú za menšinu.⁴¹

– Ako sa rozdelia Slováci po voľbách?

– Budú tri skupiny: optimisti, pesimisti a realisti. Optimisti sa budú učiť po anglicky, pesimisti po rómsky a realisti sa budú učiť strieľať.⁴²

V rámci reprezentácie Róma v pozícii nepriateľa sa zmena obrazu prejavuje okrem iného aj v dôraznejšom, nezriedka až drastickom spôsobe okázalého demonštrovania vlastnej nadradenosti. Petra

³⁴ Ide, samozrejme, len o zjednodušujúce a veľmi všeobecné konštatovanie, keďže samotná anekdota ako žáner obsahuje v sebe dve zložky: 1. tzv. tradičnú, ustavičnú sa aktualizujúcu, prípadne opakujúcu sa, 2. zároveň tzv. dobovú. V súvislosti s folklórnou anekdotou bližšie Gašpariková, 1995a.

³⁵ Z <http://www.rehot.sk/vtipy/kategoria/?id=36> (navštívené 19. 3. 2012). Texty z internetu uvádzam v pôvodnom znení.

³⁶ Z <http://www.rehot.sk/vtipy/kategoria/?id=36> (navštívené 16. 10. 2012).

³⁷ Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=63&kateg=20&datum=1111> (navštívené 27. 7. 1998).

³⁸ Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=72&kateg=20&datum=1111> (navštívené 1. 2. 1998).

³⁹ Slangový výraz, prevzatý z češtiny. Vyskytuje sa v rámci českých i slovenských internetových portálov ako označenie osobitnej kategórie vtipov.

Košťálová upozorňuje na charakter „nepriateľa“ všeobecne ako komplexný konštrukt, ktorý vzniká postupnými krokmi až ku krajnému bodu, akým je jeho „delegitimácia“ (Bar-Tal, 1989), „dehumanizácia“,⁴³ ktoré predstavujú extrémne negatívne formy inštrumentalizácie „nepriateľa“.

V súlade s tým sa spôsob zobrazenia „nepriateľa“ v anekdotách o Rómoch rozširuje o dimenziu „dehumanizácie“.⁴⁴ Vrstvu vtipov s tematikou „vyhladenia“ Rómov reprezentujú hlavne tri okruhy textov. Prvý a tretí z nich v našom materiáli vystúpili ako početne vyvážené (zastúpené asi 34 a 35 základnými textami plus variantmi) a patrili k viackrát sa opakujúcim. Sú to jednak anekdoty, v ktorých vystupujú vo funkcii vykonávateľov „vyhladenia“ *skíni*, nezriedka v pozícii komických postáv, ktoré v závislosti od postojov rozprávača i konzumenta môžu vystupovať v role „hrdinu“, ale i „antihrdinu“. Ďalšiu skupinu tvoria texty obsahujúce alebo inšpirujúce sa motívmi *holokaustu*, a napokon je to okruh vtipov, v ktorých sa postojie a činy nerómskych aktérov rôzneho druhu *stotožňujú s postojmi skínov*. Ojedinele sa medzi nimi objaví aj predstaviteľ najvyššej autority, Boh (Krekovičová, 2006), prípadne svätý Peter, ktorý na jednej strane „legitimizuje“ diskrimináciu Rómov zo strany Nerómov, na druhej strane sa prostredníctvom jeho použitia v danom kontexte (hyperbolizáciou princípu *inkongruencie* prostredníctvom *sacrum*) zvyšuje komický efekt anekdoty:

V balóne letia dvaja bieli a jeden cigáň. Keď začali klesať, vyhodili všetky nepotrebné veci. Aj tak stále klesali. Chceli vyhodit' von cigáňa a vtedy sa objavil svätý Peter:

– Nerobte to! Aká je to spravodlivosť? Dám každému z vás jednu otázku a kto mi na ňu odpovie zle, toho vyhodíme von! Pýta sa prvého bieleho:

– Kedy bola prvá svetová vojna?

– V roku 1914.

Pýta sa druhého bieleho:

– Zomrelo v nej veľa ľudí?

– Áno.

Svätý Peter sa otočí na cigáňa a povie:

– Vymenuj ich!!!⁴⁵

⁴⁰ Z <http://www.funny.sk/vtipy/k39-cd-romovia/> (navštívené 31. 3. 2014).

⁴¹ Op. cit. (navštívené 1. 4. 2014).

⁴² <http://www.rehot.sk/vtipy/kategoria/?id=36> (navštívené 19. 3. 2012).

⁴³ Kategória nepriateľa ako taká prechádza v procese delegitimizácie jeho „ľudskosti“ viacerými fázami (Košťálová, 2012: 75): a) depersonalizáciou; b) dehumanizáciou; c) priradením negatívnych atribútov (agresor, hlupák, lakomec, slaboch atď.); d) exklúziou, marginalizáciou (napr. terorista, bandita, zlodej, vrah); e) onálepkovaním politickými etiketami, čo je charakteristické až pre modernú dobu (nacisti, fašisti, imperialista, anarchista a pod.) a napokon f) prirovnávaním k skupinám, ktoré patria do „repertoáru všetkých symbolov zla, brutality a zlých skutkov, ktoré si každá spoločnosť vytvára sama“ a kam by v európskom historickom kontexte patrili všeobecné označenia ako Hún, Vandal, Tatár/Turek a iné (Sanchez-Mazas, Licata, 2005: 180, cit. podľa Košťálová, 2012: 75, preklad E. K.).

3.1. Skíni – Rómovia⁴⁶

Postava skína predstavuje konkrétneho aktéra realizujúceho vyhladenie Rómov, či už v pozícii „antihrdinu“, alebo „hrdinu“. Anekdota pracuje so skínom prevažne ako s postavou, ktorá svojím konaním tak šokuje bežného nerómskeho konzumenta, že neobvyklosťou pointy vzbudzuje smiech. Neróm do diania spravidla nezasahuje, nechá skína konať. Róm vie, že ho čaká smrť, a bojí sa. Antitéza vraždiaci skín – ustráchaný Róm je vo vtípoch tohto typu *apriori* daná:

Keď som išiel z kina stretol som skína,
Problem bol v tom, že som bol rom.⁴⁷

Rozprávajú sa dvaja cigáni a jeden hovorí:

– Dežo, požičaj mi motorku.

– Nepožičiam, nemám benzín.

– Požičaj mi motorku. Prosím.

– Nemám benzín.

– Dežo, idú skíni!

– Nasadaj, padáme.⁴⁸

V nasledujúcom vtípe sa zdôrazňuje diskriminácia Rómov aj v nebi (podobne ako vo vyššie citovanom texte o svätom Petrovi), a teda zároveň ponímanie skínov ako „antihrdinov“:

Čo sa stane, keď sa skín dostane do neba?

Začnú padať z neba malé cigánčatá.⁴⁹

Program umierneného krídla hnutia Skinheads na Slovensku:

1. získať od Ukrajiny Podkarpatskú Rus,

2. presťahovať všetkých rómskych spoluobčanov na Podkarpatskú Rus,

3. vrátiť Podkarpatskú Rus Ukrajine...⁵⁰

Skín oslavuje narodeniny. Otec mu kúpil nového bombera, matka nové gladiátorky. Sestra ho volá, pod' so mnou do garáže, mám pre teba prekvapenie. Prídu do garáže, a tam cigán v reťaziach. Skín sa

⁴⁴ Kategorizovanie „cudzieho“ a „nepriateľa“, ako je známe, priamo súvisí s potvrdzovaním našej vlastnej identifikácie. „Na základe svojej jedinej, výlučnej identity možno (...) ľahšie identifikovať kategóriu tých Druhých – Nepriateľov; redukcia identity na jediný rozmer pomáha pri radikálnom vymedzení Našincov (kladných postáv) a Cudzincov (škodcov, démonov a ne-ľudí). (...) Dehumanizácia nepriateľa vedie k prekonaniu psychickej bariéry z „vraždy blížneho“...“ (Košťálová, 2012: 27).

⁴⁵ Z <http://www.rehot.sk/vtipy/kategoria/?id=36> (navštívené 19. 3. 2012).

⁴⁶ Bližšie Krekovičová, 2008.

⁴⁷ <http://www.humor.sk/index.php?page=65&kateg=20&datum=1111> (navštívené 1. 10. 1998).

⁴⁸ Z <http://www.funny.sk/vtipy/k39-cd-romovia/> (navštívené 31. 3. 2014).

⁴⁹ Z <http://www.humor.sk/index.php?page=38&kateg=20&datum=1111> (datované 8. 11. 1999, navštívené 17. 6. 2003).

veľmi pekne poďakuje, uštedrí mu ranu do brucha a vtom sa ozve:

– Happy birthday to you!⁵¹

Skin je zadržan policíou a vyslychán:

Tak vy prej máte něco proti cikánům?

Jo. Baseballový pálky.⁵²

Co urobi skin keď zomrie rom?

Pusti mu hrdlo.⁵³

Občas sa v tejto skupine vtipov vyskytne označenie „skín“ vo funkcii nadávky, teda tiež ako „antihrdina“:

Nahanaju slony mamuta. Mamut im uteka no keď mu dochadzaju sily, hodi sa na zem a robi sa, ze je mrtvy. Sloni k nemu pridu a dokonpu ho do krvi. Mamut vstane a zakrici na slony: „Skurveni skini!“⁵⁴

3.2. Komický hrdina Róm a motívy holokaustu⁵⁵

Spoločný motív dehumanizácie, ktorej reálnym predobrazom bola nielen fiktívna, ale aj „skutočná“ smrť a šokujúce masové vraždenie ľudských bytostí v rámci holokaustu, prechádza z vtipov o Židoch aj do rómskych anekdot. Spoločná, resp. veľmi blízka je poetika väčšiny takýchto textov, ktorá je niekedy založená na princípe „nonsensu“.

Róm na smrteľnej posteli hovorí svojim deťom:

– Deti moje, chráňte Židov!

Prítomní sa popozerajú po sebe, mlčia a on znova:

– Deti moje, chráňte Židov!

Na to sa ozve najstarší syn:

– Otec, ty už nevieš, čo hovoríš, veď blúzniš, načo by sme ich mali ochraňovať?

– Lebo keď ich všetkých pobijú, tak pôjdu po nás!⁵⁶

Aký je rozdiel medzi nadrogovaným cigánom a nafetovaným cigánom?

Neviete?

No predsa nafetovaný horí lebbšie.⁵⁷

—
50 Z <http://vtipy.azet.sk/akcia.phtml?&idK=11&st=> (navštívené 17. 6. 2003).

—
51 Z <http://www.funny.sk/vtipy/k39-cd-romovia/> (navštívené 31. 3. 2014). V inom variante je hrdinom malý Róm, ktorý sa chce stať skínom. Keď sa oblečie ako skín, začne nenávidieť Rómov.

—
52 Z www.E-vtipy.cz.

—
53 Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=65&kateg=20&datum=1111> (navštívené 6. 10. 1998).

—
54 Z <http://www.potiloviny.wz.cz/vtipy.php?kategoria=ociganoch&page=2> (datované 29. 12. 2002, navštívené 22. 4. 2005).

—
55 K reflexii *šoa* a *porraimos* tiež Krekovičová, 2008.

—
56 Z www.rehot.sk/kategoria:menšiny a [regióny](http://www.rehot.sk/regiony) (navštívené 6. 2. 2009).

—
57 Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=72&kateg=20&datum=1111> (datované 27. 7. 1998, navštívené 22. 7. 2003).

—
58 Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=72>

Co sa stane, keď prejde cigana parny valec?

2 metre lepenky.⁵⁸

Daju nemci cigana do plinovej komori. Nemecký dôstojník

zapne plin a cigán kryčí malo. Nemec da viac a cigán zas malo

malo. On da este viac a cigán zas malo. On da maximum a cigán

kryčí z posledných sil malo malo. Nemecký dôstojník sa nastve

a kričí čeho malo. Malo vzduchu.⁵⁹

3.3. Dehumanizácia Rómov bez motívu skínov

Táto tematická skupina anekdot na prvý pohľad akoby avizovala zhoršujúci sa vzťah majority voči Rómom, keďže v nich sa prenáša obraz „skína“ a jeho konanie ako figúrky reprezentujúcej extrémne formy xenofóbie voči „iným“ do „vlastnej“ skupiny Nerómov ako takých, nezriedka vo funkcii autority (lekár, svätý Peter, Boh). Výskumy však potvrdzujú, že situácia je zložitejšia.

Vo vidieckom podniku:

– Máte cigánsku pečienku?

– No máme, ale potom nebude hudba...⁶⁰

(replika reklamy:)

Kde je Matoni, tam je život. Kde je život, nie sú cigáni.⁶¹

Neznasam rasizmus a cigánov.⁶²

Co je to spravodlivosť?

Pre bielych biela sanitka a pre čiernych čierna.⁶³

Otázka: Aký je rozdiel medzi zrazeným psom a zrazeným cigánom?

Odpoveď: Pred cigánom nie je brzdná dráha.⁶⁴

Viete prečo cigáni nehrali v Star Treku?

????

Lebo sa s nimi do budúcnosti nepočíta.⁶⁵

&kateg=20&datum=1111 (datované 1. 2. 1998, navštívené 22. 7. 2001).

—
59 Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=5&kateg=20&datum=1111> (navštívené 30. 8. 2001).

—
60 Z <http://www.rehot.sk/vtipy/kategoria/?id=36> (navštívené 19. 3. 2012).

—
61 Z <http://www.rehot.sk/vtipy/kategoria/?id=36> (navštívené 3. 3. 2004).

—
62 Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=5&kateg=20&datum=1111> (navštívené 17. 8. 2001).

—
63 <http://www.humor.sk/index.phtml?page=5&kateg=20&datum=1111> (navštívené 17. 4. 2001).

—
64 Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=5&kateg=20&datum=1111> (navštívené 27. 5. 2000).

—
65 Z <http://www.humor.sk/index.phtml?page=5&kateg=20&datum=1111> (navštívené 9. 9. 2002).

—
66 Z poľského „rozredzony“. Autorka takto charakterizovala obraz Slovákov v očiach Poliakov, ktorý pretrvával podľa nej v Poľsku prakticky až do 90. rokov 20. storočia.

Záver

V práci som sledovala kultúrne reprezentácie príslušníkov rómskej minority z pohľadu majoritného obyvateľstva na Slovensku. Obraz Róma/Rómov som sa pokúsila nasvietiť prostredníctvom jeho zobrazenia ako komického hrdinu. Na konkrétne spôsoby inštrumentalizácie Róma som sa zamerala prostredníctvom sondy do dvoch žánrov, karikatúry a anekdoty. Cieľom bolo overiť, do akej miery a akým spôsobom je tento princíp zobrazenia v oboch žánroch zastúpený a aký je vzťah komickej postavy Róma k ďalším variantom univerzálneho komického hrdinu. Zaujímalo ma tiež bližšie charakterizovanie zmien v obraze Róma, ktoré podľa doterajších výskumov avizovali celkové zhoršovanie vzájomných vzťahov majority a minority.

Slovenská karikatúra reflektuje obraz Róma v porovnaní s vtipom ako „rozriedený“ (Smolińska, 2006: 9),⁶⁶ čo súvisí okrem iného aj s nie príliš častým výskytom tejto témy. V úzkej súvislosti s charakterom tohto prameňa je súčasťou vizualizácie Róma politikum, ktoré demonštruje viaceré postoje majority k tejto menšine, resp. naznačuje isté zmeny obrazu v čase a zároveň nie príliš širokú škálu ambivalentnej reprezentácie hrdinu. Postava predstaviteľa tejto menšiny nie je vždy centrálnym objektom politickej karikatúry, Róm tu môže vystupovať aj ako súčasť pozadia. Dobová vizualizácia Rómov sa v sledovaných prameňoch objavuje aj v rámci ilustrácie k rozsiahlejšiemu textu (časopis Černokňažník). V niektorých prípadoch sa komika využíva s cieľom zdôrazniť exotický vzhľad Rómov.

V anekdotách patrí komická postava Róma k stabilnej a relatívne početnej zložke repertoáru, frekventovanej prakticky dodnes. Tento žáner reflektuje širšie rozpätie ambivalentných reprezentácií. Materiál potvrdil paralelnú koexistenciu rôznych obmien figúrky Róma prakticky do súčasnosti a dlhodobé pretrvávanie konkrétnych spôsobov zobrazenia, ako aj inštrumentalizáciu jednotlivých kategórií jeho inakosti od „iného“ až k „nepriateľovi“, konštruovanému aj ako objekt dehumanizácie (t. j. kategorizácie Rómov ako škodcov a neľudí). V rámci zmien obrazu možno v proklamovaných postojoch ako zásadné označiť dve z nich, a to posun od „ cudzieho“ k „nepriateľovi“ a vynorenie sa princípu dehumanizácie (ako extrémneho pólu nepriateľského postoja). Obe avizujú na prvý pohľad trend zhoršovania postojov majority k Rómom.

V oboch žánroch dominuje zobrazenie Róma/Rómov ako komického hrdinu. V oboch je komický hrdina silne esencionalizovaný. Komickosť postavy je konštruovaná na princípe inkongruencie a superiority. Aj keď z hľadiska korelácie komického hrdinu Róma s inými reprezentantmi hrdinov tohto typu (hlúpy sused, hlupák, šibal, lokálny hrdina, sedliak) nachádzame paralely, materiál potvrdil existenciu komického hrdinu Róma ako špecifický variant tejto univerzálnej kategórie,

pričom niektoré jeho atribúty (napr. hlad, chudoba, paródia modlenia) pretrvávajú v prameňoch z územia Slovenska viac ako tristo rokov.

Naproti tomu k mladším vrstvám komického hrdinu možno priradiť vtipy inšpirované spomínaním na tragické skúsenosti ľudstva s holokaustom, ktoré sa nezriedka prelínajú so židovskou anekdotou či anekdotou o Židoch. Osobitnú skupinu tvoria pre internetový vtip špecifické, ale i prostredníctvom ústneho podania šírené anekdoty s motívmi Rómov – „nepriateľov“ a dehumanizácie. V oboch týchto skupinách textov, samozrejme, pretrvávajú – ako v anekdote všeobecne – aj „klasické“, opakujúce sa schémy humoru, avšak v mnohých z nich sa zásadne mení poetika humoru. Deklarované extrémne postoje sú inštrumentalizované prostredníctvom jednej z podôb „ofenzívneho humoru“. Vychádzajú z humoru „šoku“ ako prostriedku jeho ozvláštnenia a označujú sa aj ako čierny humor, „kameňák“ a pod. Takýto pohľad na „tých druhých“ súvisí s „kolektívnym strachom“ z nepriateľa (napr. nebezpečného Róma) a môže byť podmienený pocitmi ohrozenia (v prípade Rómov napr. demografickou hrozbou). V rámci skúmanej témy však zároveň upozorňuje na celkové „zosurovenie“ humoru, ale aj iných spôsobov kultúrnych reprezentácií, čo sa týka nielen masmédií a popkultúry, ale umenia všeobecne. Nové možnosti konštruovania humoru prináša tiež zmena spôsobu komunikácie na internete (anonymita používateľov, asynchrónna technická komunikácia atď.). *Materiál potvrdzuje všeobecný nárast tolerancie konzumentov k drastickým formám „ofenzívneho humoru“ s im vlastnou poetikou. Treba však zdôrazniť, že sledované kultúrne reprezentácie a postoje, ktoré reflektujú, nepotvrdzujú, že takáto je realita. Nepriateľsky ladená karikatúra ani vtip nevytvrdzujú o skutočnom nepriateľskom postoji, ani o túžbe vraždiť. Oblasť komiky disponuje z hľadiska spôsobov reflektovania reality svojou vlastnou umeleckou licenciou.*

Materiál zároveň potvrdil že *obrazy*, patriace spolu so stereotypmi ku kultúrnym vzorcom *predstavujú kontextuálne kategórie*. S tým súvisí ich procesualnosť, teda otvorenosť k zmenám, ako aj potenciálna tendencia k ambivalentnosti. Osobitnú skupinu tvoria anekdoty vyznačujúce sa „agresívnym humorom“, ktoré zároveň potvrdzujú, že *kontextuálnosť vo výskume obrazov je potrebné ponímať komplexne. To znamená nielen vo vzťahu k historickej realite, ktorú reflektujú alebo majú potenciál reflektovať, ale tiež vo vzťahu k poetike žánru, v akom sú reflektované.*